

CSOHÁNY JÁNOS

POKOLY JÓZSEF

JÓZSEF POKOLY REKTOR. After finishing theology studies, he was the tutor of Count Lajos Tisza (son of Prime Minister Kálmán Tisza) in Geszten, then he was a Reformist priest for a year. He was the teacher of church history at the Reformist Theology Academy in Kolozsvár from 1895, and at the Theology Academy of the Debrecen Reformist College from 1912. At the University of Debrecen, established in 1914, he became the professor of ancient history at the Faculty of Arts from 1918 on. Between 1922 and 1930, until his retirement, he was the teacher of church history at the Faculty of Reformist Theology. During the academic year of 1920–21 he was the Rector of the University. Until his retirement, he was the President of the István Tisza Scientific Society and he also worked as a senate member of the University. His worked centered around Reformist church history and the history of Hungarian Protestantism in 16–17th centuries.

Őrben született anyai nagyapja, kásói Kozma József református lelkipásztor, később felsőszabolcsi esperes parókiáján 1866. december 6-án. Változatos és igen eredményes tudományos, valamint közéleti tevékenység után életének 67. évében, 1933. június 5¹-én hunyt el Hajdúsámsonban. A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem előcsarnokában két nap múlva, június 7-én megtartott nagyszabású temetési szertartása óta a debreceni Köztemető díszsírhelyén nyugszik. Édesapja kereskedőként kezdte, majd pénzügyigazgatósági, végül kataszteri hivatalnok lett. Hat fiúgyermek született a családnak, de csupán négy nőtt fel, akik közül egy államtitkári, egy középiskolai tanári, egy elemi iskolai tanítói, míg József egyetemi tanári pályát futott be. József nagyapja parókiáján töltötte gyermekéveit, ott végezte el az elemi iskola megfelelő osztályait, amíg gimnáziumba nem léphetett. Nagyapja, látva unokája kiváló szellemi képességeit és szorgalmát, Késmárkra adta német tannyelvű gimnáziumba, ahonnan a német nyelv alapos elsajátítása után a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumába íratta, ott érettségizett 1885-ben. Az 1885–86-os tanévben Sárospatakon végezte a Református Teológiai Akadémia első évét, 1886–89 között aztán a Debreceni Református Teológiai Akadémián tanult, szerzett abszolutóriumot és tette le az I. lelkészképesítő vizsgát. Az akkori tisztes szokás szerint a teológiai hallgatók a Debreceni Kollégiumban tanulmányi idejük alatt azzal párhuzamosan elemi iskolai tanítói oklevelet is szereztek. Pokoly József 1887-ben kapta meg tanítói oklevelét, aztán a kollégiumi diákönkormányzat

¹ *Új magyar életrajzi lexikon*, szerk. MARKÓ László, V., Budapest, 2004, 399. Tévesen közli a halálozás napját június 6-ára. A hajdúsámsoni halotti anyakönyvben 1933. június 5., de. 10 óra található, a halál oka agyvérzés. (Mudrák József szíves közlése.) Gyászjelentésében és másutt június 5-e szerepel. Vö. *A Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1932-33. tanévről*, Debrecen, 1933, 167; A temetés szertartásának leírása *uo.*, 167–177.

vezetőségi tagjaként ún. esküdt diákként köztanítói (publikus praeceptor) feladatot is ellátott. Esküdt diák és köztanító csupán az egészen kitűnő képességű és előmenetelű diák lehetett. Nem csodálkozhatunk azon, hogy 1889-ben az abszolutórium után Tisza Kálmán miniszterelnök legkisebb fia, Lajos mellé nevelőnek Pokoly Józsefet választotta. Tisza Lajos elemi iskolai tanulmányain már túl volt akkor, de az ifjú segédlelkész a magasabb tananyagot is meg tudta tanítani igen jó szellemi képességekkel és szorgalommal megáldott tanítványának. Négy és fél évet töltött nevelőként a Tisza családnál Pokoly, közben 1890-ben sikeres vizsgája után megkapta a lelkészi oklevelet. Tekintve, hogy Tiszáék nem geszti birtokukon töltötték az egész évet, hanem jelentős időt a fővárosban is, az ifjú nevelőnek lehetősége nyílt arra, hogy ott az egyetem bölcsészettudományi karán egy félévben tanulmányokat folytasson, a jogi kart pedig 1891-től elvégezze, utóbbi végzettségének köszönhetően, ha nem is azonnal, hanem csupán 1914-ben, a feltételeknek sikeresen megfelelően, és már a debreceni egyetemen államtudományi doktorrá avassák.²

1894 tavaszától 1895 júliusáig a geszti egyházközség megválasztott lelkipásztora volt. E tizenhat hónap alatt az anyagilag elszegényedett egyházközséget, amely a Pokoly előtt ott szolgált Nagy Péter lelkipásztor özvegyének sem tudta kifizetni a férjének járt fizetést, és az egyházközség elemi iskolája két tanítójának is tartozott fizetésével, anyagilag felvirágoztatta. Tartozásait rendezte, mind a fiúk, mind a leányok iskoláját bővítette, az alkalmazottaknak tisztességes fizetést adatott, munkába állította a szegények gondnokát. Az egyháztagok közül a munkaképteleneket, ill. jövedelem nélkülieket mentesítette az egyházi adó fizetése alól, a munkaképes, de szegény sorsúaknak megszervezte, hogy az egyházi adó lerovására napszámos munkát vállalhassanak a Tisza-uradalomban. Az egyháztagokkal igyekezett szívélyes személyes kapcsolatot ápolni. Mindezek hatására az egyházi élet meglevenedett.³

1895. szeptember 1-től a frissen megnyílt Kolozsvári Református Teológiai Fakultás egyháztörténeti és egyházjogi tanszékének rendes tanári állására nevezte ki Szász Domokos erdélyi püspök Pokoly Józsefet. Tizenhét évet töltött ezen a tanszéken, közben fontos közegyházi feladatokkal bízta meg az egyházkerület vezetése, egyebek között tagja volt az országos református egyház irányító testületeinek, a zsinatnak és az egyetemes konventnek. Kiváló jogi képzettségének és tehetségének köszönhetően az egyházkerületet érintő jogi kérdéseket véleményezte, a beadványokat szerkesztette. Nem véletlenül esett Pokoly József Szász Domokos püspök választása, mert a 29 éves geszti lelkipásztornak főiskolai tanárrá kinevezése előtt jelentős szakirányú irodalmi teljesít-

² *Életrajzi lexikon, i. m.* 399; ZOVÁNYI Jenő–LADÁNYI Sándor, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, 1977, 480–481; Révész Imre, *Pokoly József emlékezete*, Debrecen, 1936. (Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Emlékbeszédek 1. köt.); SZABÓ György, *Emlékezés Pokoly József*, Református Egyház (1987/4), 70–71; CSOHÁNY János, *Pokoly József pályakezdő évei (1866–1894) = Pokoly József emlékkötet*, szerk. BARCZA József, CSOHÁNY János (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 31.), Debrecen, 1994, 7–9.

³ BARCZA József, *Pokoly József, a lelkész és egyháztörténész = Emlékkötet, i. m.*, 11–13.

ménye volt. 1892-ben Budapesten Presbyteri János álnéven két egyházi közérdekű művet publikált, majd rangos egyházi hetilapban és a Protestáns Szemle c. folyóiratban, a magyar országgyűlésben 1890–95 közti években heves vitákkal kísértén tárgyalta egyházpolitikai reform törvényeinek egyikéhez, a magyar protestáns házassági jog történetéhez szól hozzá 1894-ben, a következő évben ugyanott a magyar protestáns egyházak vagyonjogi történetét taglalta.⁴

Nem pihent Pokoly tolla kolozsvári professzorsága idején sem, holott tanszéki óráinak ellátására is kiváló gondot fordított. Másokkal együtt szerkesztette a Pozsonyban megjelent *Theologiai Szaklapot* (1903–1909), ismét más társakkal a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárt* (1909–1911). Munkái nem maradtak csupán az egyháztörténelem és egyházjog területén, megírta a vármegyerendszer erdélyi kialakulásának történetét. Kiemelkedő *Az erdélyi református egyház története I–V.* (Budapest, 1904–05), *Bocskay István és a bécsi béke* (Budapest, 1906), *A magyar honi protestáns egyház története a művelt közönség számára* (szerk.: Zsilinszky Mihály, Budapest, 1907) című többszerzős reprezentatív kötetében a 19. század történetét írta meg. Az unitarizmus magyarországi története, Melanchthon magyarországi hatása, az erdélyi református egyház keletkezése, az erdélyi református egyház területi beosztásának története, és más e tárgykörbe vágó munkái mellett igen nagy feltűnést keltett *A protestantizmus hatása a magyar állami életre* (Budapest, 1910) című műve.⁵

Révész Imre (1889–1967), a neves egyháztörténész, debreceni egyetemi tanár és tiszántúli református püspök 1907–11 között tanítványa volt Pokolynak Kolozsváron, majd annak Debrecenbe távozása után tanszéki utódja. Révész így emlékszik tanárára: „Pokoly József, a hidegfejű, érzelmi világát nagyon mélyre rejtő egyháztörténész óriásilag imponált hatalmas áttekinthető képességével, amellyel egész korokat elének tudott egy-egy órán vetíteni; igazi tanítómmá azonban csak művei tanulmányozása által vált. »Szellemtörténészé« igazában ő tett. [...] Szekfű Gyulánál [...] csak azt találtam meg

⁴ *Több szavazat és még valami* (Presbyteri János álnéven), Budapest, 1892; *Ev[angélium szerint]. refformált]. zsinati tárgyakról* (Presbyteri János álnéven), Budapest, 1892; *A 16. és 17. század belmissziói munkássága hazánkban*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (1894); *A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig*, Protestáns Szemle (1894); *A magyar protestáns egyházak vagyonjogi viszonyai az 1790–91-iki XXVI. Törvénycikkig*, Protestáns Szemle (1895); Pokoly József válogatott bibliográfiája megtalálható Révész Imre, *Pokoly József emlékezete*, Debrecen, 1936, 33–36; Pokoly József debreceni hittanhallgató korában részt vett a Hittanszaki Önképző Társulat munkájában, annak *Közlöny* c. folyóiratának szerkesztésében és egyebek mellett három egyháztörténeti tárgyú dolgozatot publikált benne: *Pál apostol a kegyelmi ajándékokról*, *Közlöny* (1888/4); *Pál apostol a sákramentumokról*, *Közlöny* (1888/5); *Medgyesi Pál*, *Közlöny* (1889/6–7, 8). Még ha e diákkori munkákról nem is tudott Szász Domokos, Pokolyra későbbi írásai eléggé felhívták a püspök figyelmét.

⁵ ZOVÁNYI–LADÁNYI, *i. m.*, 481; *Életrajzi lexikon*, *i. m.*, 399.

magasabb módszerei fokon, és természetesen más világnézetbe ágyazottan, amit már Pokolytól kezdettem volt megtanulni, évekkel a Szekfű fellépése előtt.”⁶

A szellemtörténeti irány inkább csíráiban volt meg Pokoly szemléletében, bár szerintünk eléggé eklektikus volt mind történetírói, mind teológiai nézetrendszere. Révész Imre foglalkozik részletesen Pokoly nézetrendszerével *A tegnap és a ma egyháza és egyházpolitikája* című tanulmányában.⁷ Pozitívista történész volt Pokoly, aki politikailag, társadalmilag liberális nézeteket vallott. Teológiai felfogása már sokkal árnyaltabb. A liberalizmus dogmákat elvető, hitvallásokat nem hangsúlyozó irányzata végig jellemezte. Tisza István dogmaellenes keresztyén felfogását védelmébe vette. Kolozsváron a korabeli szabadkőművesség körében az átlagosnál konzervatívabb és nemzetibb elveket valló Unió páholyának volt egyik vezetőségi tagja (az ő szóhasználatukkal szólva egyik „fővilágossága”). „Gidófalvi István kir. közjegyzővel együtt »Magyar Pap«, majd »Felebarát« címmel egyháztársadalmi lap indítását is tervezte egyházi szociális eszméiknek, a szabadkőműves és a keresztyén szellem – szerintük – természetes és benső kapcsolatának szolgálatára.”⁸

A protestantizmust Pokoly úgy tekintette, mint aminek alapelveiből származott az újkori szabadelvűség. A reformáció széttörte a római katolikus egyház által az egyénre rakott bilincseket, és e felszabadított egyének alkotják az egyházat, amelynek dogmái és hitvallásai történelmi emléki jelentőséggel bírnak. Ugyanakkor az egyház szervezete és vagyona által és nem hitvallásai által tartja össze a nagyjából azonos vallási elveket valló hívők közösségét. A keresztyén jövő útja a krisztusi szeretet által mozgatott szociális tevékenység, ezért a keresztyénség és a szocializmus, sőt a szociáldemokrácia között lényegi rokonság létezik. Az Isten országa az emberi fejlődés, a szellemi és erkölcsi tökéletesedés útján valósul meg. Ugyanakkor vallotta azt is, hogy a református egyházban reformok sorára van szükség, hogy szociális, erkölcsnemesítő és szellemi fejlesztő, műveltséget terjesztő, közösségépítő krisztusi küldetését be tudja tölteni. A népre háruló egyházi adó terhének csökkentését, az egymáshoz közel lévő falvak egy lelkész gondozása alatti egyesítését, a nagy tömbgyülekezetekbe pedig a lélekszámhoz arányos létszámú lelkész alkalmazását javasolta, pl. Debrecenben van 6 lelkész, de szükség lenne 16 lelkészre, hogy jobban tudjanak foglalkozni az egyháztagokkal. Anyagiilag ne az államtól várja a támogatást, hanem legyen önfenntartó a református egyház. E téren ellenezte az 1848. évi XX. törvénycikk ama paragrafusának életbe léptetését követelő mozgalmakat, mely szerint a bevett felekezetek összes egyházi és iskolai kiadásait az

⁶ Révész Imre, *Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944–1949*, szerk. BARCZA József, Budapest, 1990, 24; Pokoly népszerű volt a kolozsvári hittanhallgatók körében, mert 1907–12 között az akkor ott tanított három professzor összehasonlításában – egy anekdota szerint – azt mondták, hogy Pokoly nem olyan ravasz, Ravasz [László 1882–1975] nem olyan pokoli, mint amilyen pokolian ravasz Nagy Károly [1868–1926].

⁷ Révész Imre, *A tegnap és a ma egyháza és egyházpolitikája*, *Protestáns Szemle* (1935/3), 124–133; BARCZA József, *Pokoly József, a lelkész és egyháztörténész* = Emlékkötet, i. m., 15–16.

⁸ Révész, *A tegnap és a ma...*, i. m., 126.

állam fedezze. 1907-től az Országos Református Lelkészegyesület ilyen irányú követelését is helytelenítette. Ehelyett létesítsenek egy országos református egyházi pénztárat, ami az egyházi kiadásokat méltányosan és egyenlően segíti. A segédlelkészhiányon, ami várhatóan lelkészhiánnyá fog fejlődni, úgy akart segíteni, hogy a gyülekezeti lelkészképzést három évfolyamra kívánta leszállítani, és javasolta annak gyakorlatiassá tételét, a gyülekezeti szolgálatban kevésbé fontos, túlzott tudományos képzés egyszerűsítését. Az Amerikában, ottani német és angol nyelvű egyházak keretében és segítségével megalakult magyar református egyházközségeket ne szakítsák el azoktól, azért, hogy a hazai egyház szervezetébe tagolják. Az egyházépítés, a hívek öntudatosítása, szociális segítése és sokoldalú nevelése érdekében támogatta a belmisszióknak nevezett mozgalmat, ami látszólag ellentmondott liberális felfogásának, de az is elutasította a dogmák és hitvallások túlságos hangsúlyozását.⁹ A belmisszió támogatása miatt nevezte egy teológiai szakíró az ún. építő teológiai irányhoz tartozónak Pokolyt.¹⁰ Debreceni hittanhallgató korában Pokoly tanítványa volt annak a Balogh Ferenc egyháztörténeti professzornak, aki a Hittanszaki Önképző Társulatot alapította és vezette. Balogh Ferenc és két tanítványa, Csiky Lajos és Erdős József belmissziós szellemben tevékenykedett, és a Hittanszaki Önképző Társulatban is e szellemben folyt a munka már Szabó Aladár budapesti belmissziós mozgalmának kezdete előtt. Nem véletlenül írt Pokoly a puritán kegyesség kiemelkedő tagjáról, Medgyesi Párról (1605–?), és 1894-ben sem véletlenül publikált cikket a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* A 16. és 17. század belmissziói munkássága hazánkban címmel.¹¹

1919. március 22-én este a Tanácsköztársaság kikiáltásának másnapján *Az egyház és állam szétválásata* címen tartott előadást Pokoly József debreceni egyetemi tanárként a Debreceni Protestáns Irodalmi Körben, amelyben szabadkőműves múltjához híven lelkesedett a címben megadott történésekért. Kifejezte azonban aggodalmát, nehogy aztán a forradalmi rendszer kannibál módjára felfalja a protestantizmust, avagy agyon ne üsse a szerinte hasznavehetetlenné öregedett egyházat.¹² Ebből is látszik, hogy a belmisszió egyházépítő mozgalmának támogatása nála jól megfér az alapvetően liberális felfogással.

⁹ *Uo.*, 180–182. Az *Életrajzi lexikon*, i. m., 399. o. közlése szerint: „Kutatta a társadalom fejlődéstörvényeit, magáévá tette H. Spencer felfogásának és a szociáldarwinizmus egyes elemeit.”

¹⁰ KONCZ Sándor, *Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása* (Tanulmányok a Rendszeres Teológia és Segéd tudományai Köréből. A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Rendszeres Teológiai Szemináriumából 6.), Debrecen, 1942, 103.

¹¹ ÖTVÖS László, *Balogh Ferenc életműve*, Debrecen, 1997; CSOHÁNY János, *Magyar protestáns egyháztörténet 1849–1918* (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 6.), Debrecen, 1973, 82–95; UŐ, *A XIX. századi magyar református ébredés debreceni ága*, Református Egyház (1974/9), 193–197; MÁRKUS Mihály, *Közvetítő és ébresztő teológia = Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978*, szerk. BARTHA Tibor, MAKKAI László (Studia et Acta Ecclesiastica 5.), Budapest, 1983, 179–186.

¹² *Protestáns Szemle* (1919/1), 3–21; RÉVÉSZ, *A tegnap és a ma...*, i. m., 131.

1911. november 20-án döntő fordulat következett Pokoly professzor életében, a Debreceni Református Bölcsészeti Akadémia egyetemes történeti tanszékének nyilvános rendes tanárává választották. Ezt átmeneti megoldásnak szánták, mert Pokoly számára később egy általános művelődéstörténeti tanszéket kívántak alapítani, amelyre átment volna, ez azonban nem alakult meg sem a bölcsészeti akadémián, sem az egyetemen. Baltazár Dezső püspökké választása után feltétlenül Debrecenbe akarta hozni azt a Pokoly Józsefet, akinek ő Geszten a Tisza családnál nevelőként utódja volt, egyúttal segédlelkésze mint geszti lelkipásztornak. Ismerte Pokoly kolozsvári tanári és egyházkerületi működését, és két okból is szüksége volt rá Debrecenben. Egyfelől a Debreceni Kollégiumban a Bölcsészeti Akadémián történeti tanszéket szerveztek és arra őt tartotta legalkalmasabbnak, továbbá benne püspökként az egyházi vezetésben sokoldalú tapasztalatokkal rendelkező tanácsadóra, segítőre számított. Egyik várakozásában sem csalódott. 1912. szeptember 1-től debreceni bölcsészeti akadémiai nyilvános rendes tanár volt, aki már 1911. augusztus 30-án családjával Debrecenbe költözött és egy ideig ellátta kolozsvári tanóráit,¹³ majd a debrecenit is. 1914. augusztus 26-án kapott kinevezést a Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar egyetemes történeti (ókortörténetinek is említik) tanszék nyilvános rendes tanári állására. Az 1914–15. tanévben e kar első dékánja volt, mivel 1923-tól a Hittudományi Karon egyháztörténeti ny. r. tanárrá nevezték ki, az 1924–25. tanév I. félévében a Hittudományi Kar dékáni tisztségét is betöltötte. 1927-től az egyetemet felsőházi tagként képviselte 1930. évi nyugdíjazásáig.¹⁴

Egyetemi tanárként keveset publikált. A Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Népszerű Főiskolai Tanfolyamán is adott elő, és annak 1919-ig megjelent 23 kiadványa sorát Pokoly *A háború* c. előadásának 31 lap terjedelmű füzeté nyitotta meg.¹⁵ A reformáció 1917-ben megünnepelt négyszáz éves jubileumára kiadott munkában (*A magyar reformáció könyve*, Debrecen, 1917) írt *A magyar reformáció pártfogói* címen egy tanulmányt.¹⁶ Révész Imre írja, hogy „utolsó nagy egyházpolitikai megszólalása is éppen a Magyar Prot[estáns] Irod[almi] Társaság debreceni körének estélyén hangzott el [...] Az egyház és állam szétválasztásáról beszélt ekkor. Mégpedig egy példátlanul végzetterhes napon: a tanácsköztársaság megalakulásának másnapján (1919. március 22.). Ismételten is hivatkozott itt arra, hogy ő azt, ami bekövetkezett, régóta hirdeti. »Bár – úgymond – az államnak saját anyjával, az egyházzal szemben követett ama masszagéta erkölcsi felfogását, hogy az öregeket agyon kell verni és fel kell falni, a XIX. és XX. század viszonyai közt helyeselni csak kannibáli álláspontról lehetséges«, mégis inti egy-

¹³ BARCZA József, *Pokoly József, a lelkész és egyháztörténész* = Emlékkötet, *i. m.*, 16–17; *Évkönyv és Almanach* (1929–30), 119.

¹⁴ *Uo.*, 119.

¹⁵ Bernolák Nándor szerkesztésében jelent meg a sorozat 1–23 szám terjedelemben, A Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Népszerű Főiskolai Tanfolyamán Tartott Előadások címen.

¹⁶ ZOVÁNYI–LADÁNYI, *i. m.*, 481; *Életrajzi lexikon, i. m.*, 399.

házát, hogy a legrosszabbra legyen elkészülve, és pedig a végső győzelem reményében: »Ecclesia premitur, sed nunquam opprimitur!«¹⁷

Nem lényegtelen kérdés az, hogy miért apadt el Pokoly korábbi publikációinak folyama? Magyarázat lehet egyfelől az, hogy Debrecenben egyetemes történelmet kellett tanítania az ókortól kezdődően, amire egy egyetemi tanárnak is készülnie kellett, másfelől lekötötte a püspök által rábízott számos közegyházi és kollégiumi ügy intézése, megoldási javaslatok kidolgozása. Sajnálatos viszont, hogy noha 1923-ban átkerült a Hittudományi Kar egyháztörténeti tanszékére, tehát azt tanította, amit 17 évig Kolozsváron, mégsem indult újra publikációinak folyama

Egyetemi tanári pályájának csúcsát az 1920–21. tanévben érte el, amikor rector magnificusként az egyetemet irányította és maradandó változásokat hozott az egyetem életében. Ekkor kaptak tág teret vezetői képességei, évtizedekre visszanyúló tapasztalatai, amelyeket többnyire tanácsadóként, választmányi tagként, egy-egy püspök belső munkatársaként, a debreceni egyetem első bölcsészkar-i dékánjaként felhalmozott. Rektorként meg kellett rendeznie gróf Tisza István gyászünnepélyét, amit még az előző tanévben, 1920. február 27-én határozott el az egyetemi tanács a jogi kar javaslatára, amely Szentpéteri Kun Béla egyházjogtan-professzor indítványára született. A gyászünnepet már Pokoly rektorsága idején tartották meg, ő mondta a megnyitó- és a záróbeszédet, a „Gróf Tisza István emlékezete” c. ünnepi beszédében Barabási Kun József ny. r. tanár javaslatot tett arra, hogy az egyetemet Tisza István-tudományegyetemnek kellene elnevezni. A javaslat megjárta a szükséges hivatali utat, határozott az egyetem tanácsa, aztán a kultuszminiszter, a miniszterelnök, és jóváhagyta Horthy Miklós kormányzó. Ezek után került sor 1921. június 5-én az ünnepélyes névadó ünnepségre.¹⁸ A névadási ünnepség igen díszes volt. A kormányzó ugyan nem vett részt, de a kormányt gróf Bethlen István miniszterelnök és Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselte, a Magyar Tudományos Akadémiát főtitkára, Balogh Jenő, aki beszédet is mondott. Rektori megnyitó beszédében Pokoly elmondta, hogy „egyetemünk Tanácsa egyhangúlag kimondta, hogy Tisza István halálának napját: okt. 31-ét, az egyetem állandó, rendes ünnepévé teszi és minden évben ünnepélyes egyetemi közgyűlés keretében kívánja megünnepelni”.¹⁹

A rektori tanévzáró beszédében – a bevett szokásnak megfelelően – Pokoly József sem a bezárt tanévről adott számot, bár azt kiemelte, hogy az 1920–21-es volt az első békeidőben lefolyt tanév. Ezután tapasztalatait szedte ujjhegyre. Elsőnek az egyetem egységének fontosságát emelte ki. Minden karnak tudatában kell lennie annak, hogy saját kari érdekei fölött áll az egyetem egysége, és ezt az egységet, továbbá az egyetem

¹⁷ Révész, *A tegnap és a ma...*, i. m., 131.

¹⁸ Pokoly József rector magnificus megnyitóbeszéde az 1921. június 5-i névadó ünnepségen, melyet a Klinika felvételi épületének nagytérképében tartottak. *Évkönyv és Almanach* (1920–21), 46–49; A gróf Tisza István gyászünnepségéről vö. *uo.*, 28–44.

¹⁹ *Uo.*, 51.

szuverenitását kell előmozdítania, saját kari érdekeit a közös érdeken belül munkálhatja. A tanév során ez maradéktalanul megvalósult. Az egyetem tanárainak sikeres munkája érdekében biztosítani kell a szükséges segédleteket, felszereléseket, berendezkedéseket, de anyagi megbecsülésükhöz tudományos működési pótlék biztosítása is szükséges. Az ifjúság érdekében igyekezett az Egyetemi Tanács segítségével mindent megtenni, hogy szociálisan is segítse annak anyagi gondoktól lehetőleg mentes tanulását, különösen a katonaviselt hallgatók szorultak rá a segítségre. A társadalmi szervek, magánvállalkozók, társaságok sokat tettek az ifjúság életlehetőségének könnyítése érdekében. A rektor egy évre történő kinevezése helytelen, mert nem ismeri az ügyeket, és mire belejönne az ügyintézésbe, akkorra lejár rektori tisztsége. Üdvös lenne a több évre szóló rektori megbízatás.²⁰

Rektori beszámolóját az 1920–21. tanévről – a kialakult rend szerint – 1921. október 8-án, az 1921–22. tanév megnyitóünnepségén tartotta meg Pokoly József. Lezögezte, hogy a hazánkra kényszerített trianoni béke ellenére a Gondviselés megadta a lehetőséget, hogy dolgozhattak a „nagy történeti hivatással megbízott magyar nemzet dicsőbb jövőjének kiépítésén”. Az egyetem a maga sajátos eszközeivel végezte a nemzetépítést. A II. félévet egy hónappal később kezdték tüzelőhiány miatt, de hosszabbra nyújtották a félévet, így elmaradás nem történt. Lépéseket tettek, hogy a pallagi mezőgazdasági akadémia egyetemi fakultássá szerveződjék, továbbá, hogy a mennyiség- és természettudományi kar is megszervezésre kerüljön. Az orvosi kar az 1921–22. tanévben már megkezdte működését. Professzorok kinevezéséről, kitüntetéséről, a következő tanév kultuszminisztérium által megerősített vezetőiről, a rektori és dékáni tisztségek betöltéséről adott számot, majd az ifjúság helyzetére tért át. Az I. félévre 462 hallgató, a II.-ra 441 iratkozott be. Ezt a számot alacsonynak tartotta, de az orvosi kar hiányának tudta be, továbbá a hallgatók szociális támogatottságának a fővárosihoz képest jelentősen alacsonyabb voltának. Kirívónak találta, hogy az egyetemi könyvtár gyarapítására 1540 kötetet ajándékba kaptak, míg saját forrásból mindössze 128 kötetet vásárolhattak. Az egyetemi építkezések folytatásának támogatási mértékét nem kifogásolta.²¹ Ekkor a klinikai épületek használatba vehető állapotba hozatala volt napirenden.

Pokoly József életének első felében igen széles körű tudományos irodalmi munkásságot folytatott. Nem véletlen, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lett és 1906-tól választmányi tagságot töltött be. Rektorságához fűződik, hogy a debreceni egyetem 1921. június 5-től a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem nevet viselte. Rektori éve leteltével minden követ megmozgatott, hogy Debrecenben tudományos társaságot hozzon létre, amely Tisza István nevét viseli. Segítőt talált az előkészítő munkában Tóth Lajos professzor személyében. 1921. november 16-án Sass Béla rektor elnökletével megtartotta alakuló ülését a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság, amely elnökévé Pokoly Józsefet, főtitkárává Tóth Lajost választotta. A belügyminiszter

²⁰ *Évkönyv és Almanach* (1920–21), 100–107.

²¹ *Uo.*, 117–123.

az alapszabály némi módosításával 1922 elején a társaságot engedélyezte. Több szakosztályban végzett komoly tudományos munkát a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság 1921-től 1928-ig Pokoly József elnökletével, aztán örökös díszelnöke lett a társaságnak. A társaság rendszeres tudományos üléseket tartott, kiadványokat adott ki. Almanachban számolt be évenkénti munkájáról. 1944-ig zavartalanul tevékenykedett, akkor a szovjet megszállás utáni politikai helyzetben 1949-ig tartott a huzavona, hogy Juhász Géza fáradozásai következtében újjáalakulva folytathassa munkáját, 1949-ben aztán a belügyminisztérium elutasította az engedélyezést.²²

Pokoly József viszonylag korai nyugdíjazásának szellemi egészsége megromlása volt az oka.²³ Pokoly József professzori korszakának szellemi hanyatlását meghatóan ecsetelte Szabados László kollégiumi senior volt tanára sírjánál az ifjúság nevében elmondott búcsúbeszédében: „Az az ifjúság, mely most szomorúan áll végleges pihenő helyénél, már csak úgy ismerte, hogy mi mutogattuk büszkén e megpróbált magyar Sion küzdő életének nagy íróját, akit valamikor csodálattal és áhítattal hallgatott fakultáskülönbőség nélkül a Kollégium ifjúsága. De mi is már csak a daliás idők óriási munkájában megroppant harcosát hallgattuk, s mint korán megtört professzortól váltunk el, akinek ajkáról halkán folyt a szó Istennek a történelemben megnyilvánult nagyságos dolgairól. Mikor elváltunk, azt hittük, hogy szünni nem akaró munkakedve nagy alkotásra menekül a dolgozó szoba csendjébe. Tévedtünk... Isten úgy akarta, hogy a beteg szoba (sic!), most pedig a nyitott sír várjon reá. Mégis úgy érezzük, hogy élete nem volt befejezetlen, hiszen a maximumát érte el annak, amire emberi elme, egy tudós képes.”²⁴ 2012 óta Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoport működik Kolozsváron, ezzel is őrizve a kiváló és sokoldalú tudós, tudományszervező, szakíró, egyetemi vezető emlékét.²⁵

²² BAKÓ Endre, *A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság történetéhez* = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, Debrecen, 1984. 11. szám, 91–106.

²³ RÉVÉSZ Imre, *Pokoly József emlékezete*, Debrecen, 1936.

²⁴ *Évkönyv és Almanach* (1932–33), 177.

²⁵ A Magyar Tudományos Akadémia honlapján megtalálható. Postacíme: Románia, Kolozsvár (Cluj-Napoca) Horea 7/III. E-mail: buzogany@proteo.cj.edu.ro